

4. Зыкова А. и др. Из истории философии Латинской Америки. – Москва, 1988.
5. Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. – Дрогобич, 2002.
6. Костельник Г. Народна чи вселенська Церков? – Львів, 1922.
7. Костельник Г. Ломання душ. З літературної критики. – Львів, 1923.
8. Костельник Г. Зародкова душа. Генеза людської душі та її природа на підставі біологічних фактів. – Львів, 1931.
9. Костельник Г. Справжнє джерело атеїзму. – Львів, 1935.
10. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. – Львів, 1998.
11. O'Collins G., Farrugia E. Zwięły słownik teologiczny. – Kraków, 1993.
12. Papinska Biblijska Komisija. Tumačenje Biblije u Crkvi. Biblija i kristologija. – Zagreb, 1995.
13. Тамаш Ю. Гавриїл Костельник межи доктрину и природу. – Нови Сад, 1986.
14. Флоренский П. Спиритизм, как антихристианство // Флоренский П. Сочинения в четырех томах. – Москва, 1999. – Т. 1.
15. Флоренский П. Оккультизм. Стигматизация. Душевные тела, экстериоризация чувствительности // Флоренский П. Сочинения: В 4 томах. – Москва, 1999. – Т. 3.
16. Франко І. Сотворення світу / Передм. В. Погребенника. – К., 2004.
17. Хроника христианства. – Москва, 1999.
18. Церква. Нація. Культура. Іван Франко і питання релігії: Збірник наукових праць. – Дрогобич, 2004. – Вип. 1.
19. Рукописи неопублікованих праць о. Гавриїла Костельника, що зберігаються у приватному архіві Христини Поляк у Загребі (Хорватія).
20. Костельник Г. Логіка. – Львів, 1943.
21. Костельник Г. Покликання нашої уніятської Церкви. – Львів, 1945.
22. Костельник Г. Священик наших часів. – Львів, 1946.
23. Костельник Г. Справжній світ. – Львів, 1946 (?).
24. Костельник Г. Психологія атеїзму. – Львів, 1948.

*Ольга Вознюк (Львів)*

### **Біля джерел імагології: погляд Івана Франка у контексті українсько-польських взаємин**

Міжнародний дискурс відбувається за допомогою певного уявлення про Іншого, що ґрунтується на спостереженнях, стереотипах, кліше. На основі цього розвивається міжнаціональний комунікаційний акт, який витворює основу для дискусії, діалогу. На думку сучасного дослідника В. Орехова, національні літератури “можуть не лише захищати та коректувати імідж свого етносу у сприйнятті інших народів, але й створювати раціональні моделі взаємосприйняття та співіснування націй” [10: 10]. Отож, сприйняття Іншого в культурному дискурсі нації відображається у

літературному тексті. Літературний текст стає джерелом імагологічних досліджень, оскільки формує певний культурний код сприйняття як Іншого, так і Свого.

Українсько-польський культурний дискурс розвивався в умовах комунікативних відношень Свій–Інший, змінюючи при цьому когнітивну наповненість обох термінів протягом історії. Концепт “українець” у польській літературі змінювався у бінарності відношень Свій та Інший або ж навіть Чужий. При цьому українець як Інший завжди перебував усередині польської культури та залишав свої маркери у польській літературі.

Відомо, що про імагологічний текст, під яким розуміємо літературний текст (як об’єкт літературознавства), що відображає проблему рецепції Іншого та Свого в широкому розумінні, можемо говорити ще від часів давньогрецьких міфів, де певна частина героїв або була вигнанцем-Іншим, або розглядалася як Інший/Чужий у середовищі власне Свого.

Проблема взаємовідносин націй не нова у літературознавстві, проте порівняно недавно вона відокремилась у нову галузь компаративістики – імагологію (*imago* – з *лат.* “образ, зображення”, *logos* – з *грец.* “слово, вчення”) [7: 412], та стала предметом докладного вивчення імагологів. Сам термін є “технічним неологізмом” [16], який окреслює в нашій ментальності уявлення про Іншого та самого Себе.

Імагологія як наукова галузь бере свої початки від лінгвістики, на думку голландського дослідника Джоєпа Лірсена [15: 17], від етнолінгвістичних досліджень Я. Грімма, який спроектував етнолінгвістичну тотожність на історію літератури. Тому вже з XIX ст. можна виводити, згідно з позицією дослідника, офіційну передісторію імагології, оскільки були запроваджені університетські літературно-лінгвістичні студії. Наукова ж генеза імагології у сучасному її розумінні сягає французької школи “Анналів” (Л. Февр, М. Блок, В. Дюбі, Ж. Ле Гофф та ін.), яка зробила переворот у вивченні історичних джерел та історії, ставлячи акцент на людське начало, тобто беручи до уваги фольклор, вивчаючи національну ментальність та спогади свідків. Так змістився підхід від описового дослідження до реконструювання подій. Проблеми імагології розглядали також філософи Г. Бахеральд, Ш. Маурон, Г. Дуранд. З того часу її значення зростало, особливо в останні десятиліття.

На думку Л. Грицик [4: 31], імагологічні дослідження в українському літературознавстві можна відшукати ще у працях М. Максимовича, О. Бодяньського та інших дослідників середини XIX ст., а також у працях “Дві руські народності” (1861) М. Костомарова та “Світогляд українського народу” (1878) І. Нечуя-Левицького, які ґрунтуються на етнопсихологічному висвітленні особливостей характерів українців та росіян.

Безумовно, певні компоненти імагологічних досліджень можна знайти також у працях М. Драгоманова, В. Липинського, Д. Чижевського, М. Шлемкевич, І. Мірчук, О. Кульчицького та ін. Отож, можемо стверджувати, що українська літературна імагологія почала розвиватися на рівні з європейськими дослідженнями, проте

радянський період змінив і знівелював вектор цих досліджень. У радянському літературознавстві теж простежуються певні сліди імагологічних досліджень, хоча вони були позначені пануючим режимом, а тому зводилися переважно до типологічних та контактних відносин між літературами, де російська література мала першість.

У сучасному українському літературознавстві імагологія ще не достатньо розвинена як на теоретичному рівні, так і на практичному. Проте за останні роки помітна тенденція до зацікавлення проблемами імагології у працях Д. Наливайка [8], М. Ільницького та В. Будного [6], які висвітлюють теоретичний аспект становлення імагології, і в дослідженнях О. Веретюк [2], В. Орехова [11], В. Арендаренко [1] та інших, що виразно представляють практичний імагологічний підхід у дослідженнях.

Першим ґрунтовним імагологічним дослідженням в українському літературознавстві й у джерелознавстві можна назвати працю Д. Наливайка “Козацька християнська республіка...” [9], де автор на широкому матеріалі вивчав образ козаків у іноземних джерелах, аналізуючи образ українця як Іншого в контексті європейського письменства.

Одним із яскравих дослідників імагологічних питань в українському літературознавстві ще наприкінці XIX ст. був І. Франко, який розглядав актуальні питання розуміння Свого та Іншого у світовому літературознавчому дискурсі.

Поштовхом до виокремлення цієї наукової проблематики послужили культурно-історичні зміни, які відбулися у XIX ст., та дали початок не лише зверненню до національного кореня у літературі та мистецтві, але й стали ґрунтом для майбутнього становлення імагологічних досліджень. Інтернаціоналізація літературного процесу, яку провадили у XIX ст., переорієнтувала завдання літератури та зорієтувала її як могутнього виховного чинника і виразника позиції суспільства, нації.

Уже тоді у статті “Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах” І. Франко звернув увагу на інтернаціоналізацію літературного процесу, яка ставила чітко окреслені імагологічні проблеми, зокрема відкриття Іншої нації, Іншого народу та представлення його образу у національній літературі. І. Франко звертав увагу дослідників на “прецікаву задачу прослідити оте розширювання літературного інтернаціоналізму в творах пані де Сталь, що їздила відкривати Німеччину, Гете, що марив про “Weltliteratur” Карлейля, що відкривав Гете і Шіллера для англічан...” [12: т. 31: 33–34].

Цю думку вже у XXI ст. продовжив М. Беллер, який стверджував, що поштовхом до поширення імагологічних досліджень була характеристика, яку мадам де Сталь дала німцям у “De l’Allemagne” (1813) [13]. Із цього французько-німецького дискурсу викристалізувалися наукові імагологічні дослідження, які набувають актуальності в сучасних компаративних студіях.

На основі процесів зацікавлення Іншим одночасно відбувається вивчення особливостей Свого народу, етносу, культури, що витворює ґрунт для її націоналізації. Відповідно до поглядів І. Франка, “кожний чільний сучасний писатель – чи він

слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних знань” [12: т. 31: 34]. Як підкреслив критик, завдання письменника полягає не лише в тому, щоб розкрити сутність Іншого, але й представити Себе, свою культуру на інтернаціональному ґрунті.

Відповідно до цілей імагологічного дослідження можна слідом за французьким дослідником Ж.-М. Моруа виділити декілька типів таких наукових аналізів, а саме: 1) ті, які аналізують опис Іншого як історичний документ; 2) які змальовують цілий комплекс соціальних і культурних положень у літературному аналізі; 3) які екзаменують авторський міф у світлі імагологічного горизонту певного періоду [13: 10]. Згідно з такою класифікацією увага імаголога зосереджується на чітко окресленій групі завдань, висвітлюючи певний компонент імагологічного питання. Класифікація структурує роботу дослідника та не дає йому загубитися в множинній інтерпретації. І. Франко ще наприкінці ХІХ ст. розглядав ці проблеми, зокрема стосовно українсько-польських стосунків.

Досліджуючи вплив польської літератури на українське письменство та загалом польської культури у світовому її вимірі, І. Франко торкався низки проблем, які згодом розвиваються окремими дослідницькими апаратами в імагології.

Письменник зосереджував увагу на загальних тенденціях польської поезії, зокрема у праці “Сучасні польські поети” [12: т. 31], де відзначив, що романтики загалом відійшли від народних мотивів та перейшли до патріотичних. Проте така ситуація спричинилася до зацікавлення українськими мотивами у польських романтиків та внесення української проблематики у польський літературний контекст. І. Франко зацікавився присутністю Іншого, яким є власне українець, у польському поетичному дискурсі, відзначив особливість такої присутності тим, що саме звернення до української тематики дало можливість окреслити вплив Іншого-українця, який у польському культурному коді не визначався як Чужий, а набув конотації близького-Іншого. При цьому на загал відзначено нерозмежованість українця як Іншого у польському літературному дискурсі того часу. Переважає рецепція Його як Свого, особливо у творчості так званої “школи українських романтиків”.

Нової перспективи “українській школі” надав Ю. Словацький, який у своїй творчості сконструював інший міф України, де на тлі українсько-польської боротьби переважають тенденції “шляхетсько-польської злагоди, а відтак народження двох нових і все ще ледь окреслених сутностей – польської та української” [3]. Отже, творчість поета демонструє процес розрізнення Свого та Іншого, що перебували в межах одного державного утворення. Згідно з ментальністю, Інший, який перебуває в одній державі, вважається своїм, тому не розглядається як відмінний об’єкт, але як підпорядкований. Процес розрізнення Свого та Іншого в цих умовах створює прецедент до імагологічного дослідження відмінностей у культурно-ментальній сфері.

На тлі польських літературних течій, І. Франко виділив декількох поетів, яких Україна дала полякам у цей час, зокрема Ю. Совінського, С. Грудзінського та ін. Зазначив і вагомий вплив так званої “української школи романтиків”, яку, однак, називав не школою, а “групою талантів зовсім різнорідних” [12: т. 31: 382]. Нагадаймо, до “української школи” зараховують Тимка Падуру (“Ukrainky”), А. Мальчевського (“Maria”), С. Гошинського (“Zamek Kaniowski”), Б. Залеського (“Dumka hetmana Kosińskiego”) та ін. М. Євшан окреслив це явище “третьою унією” [5], оскільки, на його думку, її позиції виражались у нав’язанні до колишніх політичних та релігійних традицій Речі Посполитої. З цього випливає, що розкриваючи суть українця як Іншого, письменники відображали власну візію стосунків Свій–Інший, ідеалізуючи або ж демонізуючи Іншого-українця.

Розглядав І. Франко й позицію щодо визнання права українців на власну Іншість та територіальну належність. Польські автори демонстрували суспільний стереотип того часу, що Правобережна Україна протягом століть колонізована поляками, а отже, українці не мають на неї права. На підтвердження цього І. Франко зацітував позицію З. Мілковського, який запитував “чи поляки несли на Україну свою польськість, католицизм? Ні, вони несли на Україну свободу! Козацькі бунти – то була революція дичі против цивілізації. Українець, що пригорнеться до цивілізації і свободи, ео ірсо, станеться поляком. Україна може бути тільки польською або варварською і дикою; колонізація – се властиво цивілізаційна місія поляків на Україні” [12: т. 29: 223]. Звісно, таке бачення відбиває стереотипний підхід польської інтелігенції того часу до українського питання. І. Франко вказував на так звану візію польської цивілізаційної місії, у межах якої українець постає для поляка Своім, тим, кому несуть цивілізаційне благо. Проте така позиція призводить до візії українця як Іншого у викривленому ракурсі, про що критик неодноразово зазначав у статті. Лише в союзі з поляками українець має право на Іншість, проте в іншому випадку його рецепція переходить у негативну конотацію Чужого.

Як зазначають сучасні польські дослідники, романтики пропагували думку про польську культурну вищість над українцями, що впливало з прозахідності польської культури [17]. Відповідно витворився, згідно з тезою польської дослідниці М. Яньон, “комплекс польської місії на Сході” [14], з якого розвивалася меншовартісність Сходу щодо Польщі. При цьому, на думку вченої, виникає замкнене коло, оскільки польська культура відчуває нижчість самої Польщі щодо Заходу, яка сформувалася внаслідок розриву зв’язків зі своїм слов’янським корінням та переходу на західну, латинську традицію, а це відбивається як на літературі, так і на культурі. Це коло нижчості та вищості “перероджується в національну фігуру тотальної неможливості і вічної шарпанини між “європейським уявленням”... та “польською правдою”... [14]. Вихід із такої ситуації можливий лише за визнання Іншого-українця рівного Своєму-партнерові.

І. Франко ставить імагологічне питання про проблему змалювання таких образів у письменницькій творчості і дає відповідь словами польського дослідника:

“Отже, одні, як, наприклад, Залеський, сягали поза Коліївщину і змальовували часи, коли Україна і Польща робили спільні походи під мури Москви і Смоленська, над Дунай і Цецору; інші, як, наприклад, Гощинський, не могли сховати правди, явно ставали на бік гайдамаків, ще інші, як, наприклад, Чайковський, натворили нам козаків-друзів, які б душу і тіло віддали за ляха...” [12: т. 31: 220]. Так витворюється множинна інтерпретація українця як Іншого у польському літературному дискурсі, яка демонструє, на нашу думку, варіювання візії українсько-польського минулого та проекцію цього майбутнього. Інший-українець приймає риси Чужого-ворога, коли відходить від стереотипної моделі відносин колонізованого та колонізатора, проте стає повноправним Іншим, якщо не переступає межі польських інтересів.

Імагологічна призма візії українця як Іншого фокусується переважно через рецепцію геніїв поетів обох народів. Тому закономірно, що оцінка постаті Т. Шевченка у польському культурно-історичному дискурсі також входить у коло проблематики імагологічних зацікавлень І. Франка. Для поляків Т. Шевченко був неоднозначним у сприйнятті, і лише через 10 років після його смерті “поляки здобулися на спокійніше і безстороннє оцінювання Шевченка, на праці Гвілона де Батталія та Леонарда Совінського” [12: т. 29: 248].

Близькоспорідненість української та польської культур та історичних обставин не могли не вплинути на творчість Т. Шевченка. І. Франко зазначив, що уже в перших ранніх творах поета можна віднайти впливи А. Міцкевича, зокрема у “Причинній”, “Тополі” та ін. [12: т. 26: 386]. Загалом вплив польського вірша на українську літературу був значно глибший, ніж це представляють переклади, оскільки польська мова для більшості тоді була зрозумілою. Взаємодія на культурному рівні виявляється глибшою, ніж на рівні політично-історичному.

За посередництвом не лише літературних запозичень, але й особистих контактів, створюється нова призма імагологічного бачення українців та поляків, що демонструє розвідка І. Франка “Шевченко-ляхам” [12: т. 35]. Адресатом вірша є приятель Т. Шевченка в ув’язненні поляк Б. Залеський. Кобзар змалював історію українсько-польських стосунків, сягаючи ідеї ідилічного українсько-польського мирного співжиття. Проте, на думку ліричного героя, цю ідилію руйнують ксьондзи, які приходять на завойовані українські землі. Однак І. Франко слушно зауважив, що ця ідилія є неправдивою, а запозичена Т. Шевченком у Б. Залеського, який, відповідно, запозичив її у Ж.-Ж. Руссо, ідею про первісну ідилію життя усіх народів. На основі міфічного поєднання козаків та поляків Т. Шевченко створив нову візію українсько-польських стосунків із закликком до майбутнього поєднання двох розділених народів.

Вагоме значення для розуміння Іншого у світовому просторі має переклад творів іншої нації та відповідальність перекладача, який постає посередником між двома націями. Як слушно зауважив І. Франко у статті “Шевченко в німецькій одязі”, “незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але разом доводять його до розпуки, коли

він хоче своїм перекладом передати не лише механічно значення українських віршів, але приблизно мелодійність, враження, яке робить оригінал” [12: т. 35: 189]. Критикував невдалі переклади Т. Шевченка Шпойнаровського на німецьку мову, де втрачається розуміння та сенс поезії Кобзаря. Такий переклад шкодить імагологічним відносинам Свого та Іншого, оскільки викривлена візія Іншого не сприяє розумінню Його в іншому просторі.

Аналізував І. Франко й культурно-ментальний простір українсько-польських відносин у розвідці “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних” [12: т. 26], де віднайшов багато спільних рецепцій навколишнього світу, що зумовлюється спільним праслов’янським походженням.

Отже, І. Франко наприкінці XIX ст. на рівні з європейським літературознавчим процесом впровадив в українсько-польський дискурс імагологічні питання, які у наступному столітті виділяються в окрему галузь літературознавчих досліджень. Зокрема, проблема вивчення Іншого та Свого на тлі літературних джерел і фактів, представлення Іншого та розуміння Себе через Іншого, візія українця як Іншого у польському літературному контексті та у польській культурній рецепції світу.

І. Франко демонстрував еволюцію візії українсько-польських стосунків на прикладі літературних текстів та культурно-інтелектуального простору. Причому, сам автор пропагував позицію об’єктивного вивчення Іншого в широкому спектрі його рецепцій в іншій культурі, що демонструє імагологічний матеріал, який використовує критик у своїх дослідженнях, а саме: літературні тексти, критичні розвідки польських авторів щодо візії України та українця, ментально-когнітивні маркери рецепції світу, що відбивалися у приказках, прислів’ях. Отож, матеріал розкриття рецепції Іншого є надзвичайно широким та враховує усі тенденції відображення іншого у власному культурному коді.

Українсько-польські відносини були неоднозначними у часи І. Франка, проте над дослідником не тяжіє тогочасний стереотип, що відображається у висвітленому матеріалі. І. Франко розкрив нові перспективи у візії українсько-польських стосунків, зосереджуючи увагу як на суперечливих моментах, так і на імагологічній перспективі майбутнього.

Вважаємо, що І. Франко був передвісником не лише української імагології, а залагом імагологічних досліджень у світовому літературному процесі.

### Література:

1. Арендаренко І. Орієнталізм в англійській та українській поезії доби романтизму // Літературна компаративістика: Збірник наукових праць. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2005. – Вип. 1.
2. Веретюк О. Скажи мені, хто я? (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) // Слово і час. – 2005. – № 12.
3. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К., 2003.

4. Грицик Л. Українська компаративістика XIX – поч. XX ст.: напрями, методика досліджень. Кілька вступних міркувань // Літературознавча компаративістика. – Тернопіль, 2002.
5. Євшан М. Богдан Залеський і Україна // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К., 1998.
6. Ільницький М., Будний В. Імагологія // Ільницький М., Будний В. Порівняльне літературознавство: Навч. посібник: У 2 ч. – Львів, 2007. – Ч. 1.
7. Ковалів Ю. Літературна енциклопедія: У 2 томах. – К., 2007. – Т. 1.
8. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегія // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К., 2006.
9. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. (Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках). – К., 1992.
10. Орехов В. Предисловие // Орехов В. Русская литература и национальный имидж. Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге первой половины XIX в. – Симферополь, 2006.
11. Орехов В. Ответная литературная рецепция как объект имагологии // Збірник наукових праць. Літературна компаративістика. – К., 2005. – Вип. 1.
12. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
13. Beller M. Perception, image, imagology // Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey. – Amsterdam, 2007.
14. Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury. – Kraków, 2006.
15. Leerssen J. Imagology: history and method // Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey. – Amsterdam, 2007.
16. M.B & J.L. Foreword // Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey. – Amsterdam, 2007.
17. Sosnowska D. Stereotyp Ukrainy i Ukrainca w literaturze polskiej // Narody i stereotypy / Pod red. Walas T. – Kraków, 1995.

*Ігор Гунчик (Львів)*

## **Творчість Марії Конопніцької в оцінці Івана Франка**

В усьому огромі художньої та наукової спадщини І. Франка, яка за підрахунками вчених сягає понад ста томів, п'ятдесят з яких були видані у радянські часи, темі польської літератури відводиться досить значне місце. Характерно, що своє знайомство з чільними представниками польського красного письменства український діяч розпочав ще з гімназійної лави, а вже згодом у старшому віці настільки добре орієнтувався у її найдавнішій добі та сучасному процесі, що систематично виступав у пресі з польсько- й україномовними рецензіями, критичними відгуками на видані книги і дослідження, а також публікував стислі огляди творчості